

Peter Stein: A római jog Európa történetében. Osiris, Budapest, 2005.

Peter Stein (1926-) a Cambridge-i Egyetem nyugalmazott regius professora, korunk egyik legjelentősebb élő brit jogtudósa, számos a római joggal kapcsolatos valamint összehasonlító jogi tanulmány kapcsolódik a nevéhez.^[1] Jelen cikkben ismertetésre kerülő munkájában arra tett kísérletet, hogy feltárja a római jog szerepét Európa történetében az ókortól napjainkig.

A római jog Európa, sőt egy kis túlzással azt is mondhatjuk, a világ jogrendszereinek kialakulásában meghatározó szerepet játszott, olyan szilárd alapot adott, melyre minden korban bátran lehetett építkezni.

Voltak olyan időszakok, amikor a háttérben húzódott meg, volt, amikor előtérbe került és fényesen tündökölt. Ezen hullámmozgás bemutatására Peter Stein egy igen szemléletes Goethe gondolatot emel ki: „...a római jog egy kacsához hasonlít: időnként nagy jelentőségre tesz szert, és a víz felszínén úszik, máskor lemerül a mélybe, és rejtve marad a tekintetek elől. Mégis mindig jelen van.”^[2] A szerző ezt a folyamatot kívánja bemutatni könyvében a kezdetektől napjainkig.

A könyv a Bevezetésen kívül négy nagy fejezetre tagolódik, melyek további alfejezetekre bomlanak. Jelen recenzióban igyekszem összefoglalni az egyes fejezetek tartalmát és kiemelni a lényegesebb elemeket.

I. A RÓMAI JOG AZ ÓKORBAN

Megismerhetjük a szokásjog írásba foglalásának előzményeit, valamint az így – Szolón athéni törvényei mintájára – megalkotott szabálygyűjteményt, a XII táblás törvényeket. Ennek a normagyűjteménynek az az érdekessége, hogy bár az eredeti szöveg elveszett, a későbbi források alapján teljes mértékben rekonstruálható volt. A szerző főként az eljárásjogi rendelkezésekre koncentrálva összeveti a XII táblás törvény előtti és utáni korszak bírósági eljárásának jellemzőit. A normagyűjte-

[1] Peter Stein életrajza valamint publikációinak a listája megtalálható a University of Cambridge Squire Law Library honlapján (http://www.squire.law.cam.ac.uk/eminentscholars/professor_peter_stein_bibliography.php, letöltve 2012.04.22.).

[2] Stein, 2005, 152.

mény fontosságát és kiemelkedő szerepét jelzi, hogy Cicero azt mondta, a törvény szövegét az iskolás gyerekeknek kívülről meg kellett tanulniuk.^[3] A köztársaság korában a jogsegélyek alkalmazása fejlesztette tovább a jogot, ebben kiemelkedő szerepe volt a praetornak, aki fokozatosan megszabadította a perjogot a szigorú formáktól.^[4]

Ahogy a Római Birodalom terjeszkedett, úgy került előtérbe a következő probléma: amíg a birodalomban viszonylag kevés idegen (azaz nem római polgár) élt, a fikció (azaz az idegen is római polgár) segítségével oldották meg a jogvitákat. A későbbi időkben, főleg a Karthágó felett aratott győzelmet követően (Kr. e. 3. sz. pun háborúk), amikor is a nem római polgárok száma nőtt, ez már nem volt kielégítő megoldás. A megoldás gyakorlatias megközelítést tükröz: a római jogot két részre bontották, egyik részét azok a jogintézmények képezték, melyek csak a római polgároknak álltak a rendelkezésére, a másikat pedig azok, melyek – a rómaiak szerint – minden civilizált nép jogában megtalálhatók. Ez volt a *ius gentium*, melyet részben azonosítottak a *ius naturaléval*. A klasszikus korban a jog továbbfejlesztésének az eszközei voltak a jogtudósok által publikált irodalmi művek. Az oktatás konkrét esetekre alapult, egy idő után annyira bonyolulttá vált, hogy szükség volt a rendszerbe foglalására. Ebben a folyamatban a legnagyobb előrelépést Gaius *Institúciók* c. műve jelentette, mely egy hármass felosztást (trichotómia – személyek, dolgok, keresetek) követett, megalkotva ezzel az institúció-rendszert.^[5] A klasszikus jogtudomány a tetőpontját a constitutio Antoniniana (Kr. u. 212.) kibocsátását követő években érte el, köszönhetően 3 kiemelkedő jogtudósra: Papinianus, Paulus, Ulpianus).

A következő mozzanat, amit fontos megemlíteni, a Nyugatrómai Birodalom bukását követő germán uralom időszaka. A germánok a személyes jog elvét követték, idővel azonban szükségessé vált az alattvalókra vonatkozó szabályok kodifikációja, melyek római jogi rendelkezéseket is tartalmaztak (Edictum Theodorici, Edictum Eurici, Lex Romana Visigothorum, Lex Romana Burgundionum).^[6]

A fejezet utolsó pontjaként szól a szerző Iustinianus császár kodifikációs munkálatairól és a iustinianusi művet egységbe foglaló Corpus Iuris Civilisről.^[7]

[3] Stein, 2005, 15.

[4] A civiljogi, a praetori és a császári perrend részletes szabályairól lásd Földi-Hamza, 2001, 167-189.

[5] lásd még Földi-Hamza, 2005, 90.

[6] Ezen törvénykönyvek részletes bemutatása megtalálható Hamza, 2002, 26-29.

[7] A kodifikációs munkálatokról bővebben ír Hamza, 2002, 30-37., illetve Földi-Hamza, 2005, 94-99. Ezen hivatkozott művek említik, hogy a iustinianusi törvényt a glosszátorok korától Corpus Iuris Civilisként emlegették.

II. A IUSTINIANUSI JOG ÚJJÁSZÜLETÉSE

A kora középkorban egyre inkább a helyi közösség vált meghatározóvá az emberek életében, a közösségek bíróságai ítélkeztek, a közösség által kifejtett nyomás biztosította az ítéletek végrehajtását. A korszak uralkodó joga a germán szokásjog volt. A szerző hangsúlyozza: ebben a korban a római jog „letéteményese” az egyház volt, hiszen az a római jog volt az egyház kötelékéhez tartozó emberek személyes joga. Végigkövethetjük a világi birodalom és az egyház harcát (Gelasius pápa, VII. Gergely, II. Callixtus pápa, wormszi konkordátum), amelynek az eredménye a két hatalmi rendszer és két külön jog Európában.

A következő lényeges momentum – ahogy azt a szerző is hangsúlyozza – a paviai jogászok újfajta megközelítése a szövegmagyarázatok terén, amely aztán a glosszátorok (Irnerius, „négy doktor”^[8]) tevékenységével érte el a tetőpontját.^[9] Ők olyannyira ismerték a Corpus Iuris Civilist, hogy a kezdőszó megadása után tudták fejből idézni a szövegrészeket. A glosszátorok elemzéseit Azo foglalta rendszerbe, majd később tanítványa, Accursius gyűjtötte össze a római jogi glosszátoriskola tanait *Glossa Ordinaria* c. művében.^[10]

Betekintést nyerhetünk a római jog és a kánonjog viszonyába, egymás melletti fejlődésükbe, mely folyamat eredményeképpen a 13. századra a két jogterület egyenrangúvá vált. (Mindezek ellenére a római jogászok törekedtek a két terület elkülönültségének a fenntartására.)

Szól a szerző a bolognai iskola vonzerejéről, és ezzel összefüggésben az új tudománynak Itália határain túl (pl. Franciaország egyes területei, Anglia, Katalónia) való elterjedéséről (72–78. o.).

Megtudhatjuk, hogyan használható, vagy éppen nem használható fel a római jog a törvényhozó hatáskör megalapozására. A római jog és az írott szokásjog viszonyának vizsgálata során elénk tárul az a probléma, hogy e viszonyrendszer elemei elsőbbségének vonatkozásában a Corpus Iuris Civilis sem volt egységes, azonban elmondható, hogy a gyakorlatban a szokásjog volt az elsődlegesen alkalmazott jog. A 13. században igény mutatkozott a szokásjogok írásba foglalására, ehhez alapot, keretet és rendezőelveket a római jog adott, és így fokozatosan áthatotta a jogi kultúrát. Ennek folyományaként szinte elkerülhetetlen volt, hogy a nagyobb irodalmi és filozófiai művekben is megjelenjen, pl. Dante Isteni színjátékában (amelyben Iustinianus szentként jelenik meg), Aquinói

[8] Bulgarus, Martinus, Iacobus és Hugo (Földi-Hamza, 2005, 108.).

[9] Ezen újfajta megközelítés „tökéletesítésén” túl a glosszátorok érdeme a *ius positivum* fogalmának a megalkotása is. (Hamza, 2002, 55.)

[10] Érdekességként megemlíteném, hogy a szerző két közmondást, maximát is idéz Azo és Accursius kapcsán. Az egyik Azo Codex-summája kapcsán, a mű jelentőségével kapcsolatos „Azo nélkül ne indulj el a palazzóba!” (Stein, 2005, 67.); a másik Accursius *Glossa Ordinaria* c. művével áll összefüggésben: „...amit a glossza nem ismer el, azt a bíróság sem ismeri el.” (Stein, 2005, 67.), latinul: Quidquid non agnoscit glossa, non agnoscit curia (latinul idézi: Hamza, 2002, 57.), amely a *Glossa Ordinaria* korának teljes joganyagát átfogó jellegére utal.

Szent Tamás *Summa Theologiae*-jában, sőt az igazságosság Tamás-féle meghatározása is – „...az igazságosság az a megváltoztathatatlan és örök akarat, amely arra irányul, hogy mindenki megkapja, ami őt megilleti...” – Ulpianustól származik.^[11] A második rész az orleans-i iskola bemutatásával zárul.

III. A RÓMAI JOG ÉS A NEMZETÁLLAMOK SZÜLETÉSE

E fejezet a kommentátorok munkásságának a bemutatásával indul, külön kiemelve Bartolus és Baldus tevékenységét. Előbbi személy jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a jogászok körében kialakult nézet szerint senki sem lehet jogász, aki nem bartolista („nemo iurista nisi Bartolista”).^[12] A római jognak a keresztény kultúrában betöltött szerepe a 14. század folyamán megszilárdult, ezt igen szemléletesen az ördög peréről szóló színelőadások példáján keresztül mutatja be a szerző.^[13] A humanizmus és a római jog kapcsolatának elemzéséből két olyan mozzanatot ragadnék ki, amelyek nagy jelentőséggel bírtak a további korok számára. Egyrésről a firenzei Szent Lőrinc kolostorban felfedezett *Florentina* elnevezésű kézirat (mely sokkal közelebb áll a *Digesta* szövegéhez, mint az addig rendelkezésre álló írások), másrészt a humanisták azon nézete, miszerint igenis szoros kapcsolat, összefüggés áll fenn a római jog és az antik római társadalom között. A humanista írások kihatottak a jogtudományra, azonban a praxisra való befolyásuk jelentéktelen maradt. A római jog tudománnyá válásának folyamatában egy jelentős lépcsőfokot képvisel Donellus, akinek érdeme, hogy felhívta a figyelmet az anyagi jog és a perjog megkülönböztetésére, ill. használta először a „iura in re aliena” fogalmát (amely alkalmas volt a vazallusi pozíció leírására is).

A nemzetállamok kialakulásával létrehozták a központi bíróságokat is, melyek a római-káni perrend valamely változatát vették át. Miért pont a római joghoz nyúltak vissza? Azért, mert mindenhol igény mutatkozott egy dogmatikailag magas szintű, átfogó joganyag iránt. A recepció mértéke azonban eltérő volt, a helyi viszonyoktól függően. A recepció a legnagyobb mértékben Németországban ment végbe. Ennek bemutatása során megismerkedhetünk az Aktenversendung^[14] intézményével, és láthatjuk, hogy a római jog a helyi hűbérurak függetlenedési törekvéseinek az elnyomására is alkalmas eszköz volt. Természetesen a recepciónak Németországban is voltak ellenzői, hiszen a 16. században általánosan elterjedt volt az a nézet, hogy a jogászok a gazdagok

[11] Idézi Stein, 2005, 91.

[12] Stein, 2005, 96.

[13] Stein, 2005, 97-98.

[14] Az a gyakorlat, hogy a bíróságok a legközelebbi jogi kartól kértek szakvéleményt, melynek során az ügy összes iratát elküldték a jogi karnak szakvélemény készítése céljából, és mely szakvélemény követését a bíróság a kötelességének tekintette. (Stein, 2005, 119.)

cinkosai, a hatalom bástyái. Jól példázza ezt a következő mondás is: Juristen böse Christen (a jogászok rossz keresztények).^[15]

Ezt követően a szerző vizsgálja a római jog és a természetjog, ill. a római jog és a nemzetközi jog viszonyát. Előbbi vonatkozásában kiemelendő, hogy az új helyzetet (amerikai spanyol gyarmatok és az ott élő bennszülöttek) először a római jogon alapuló jogszemlélet alapján kívánták megoldani (*ius gentium*), majd később a római jogból vett általános tételeket elválasztották azok eredeti környezetétől és az így nyert tételeket a „*ius naturae et gentium*”-mal azonosították. Természetesen a gyarmatosítók tetteire az Újvilágban ez nem volt kihatással.

A 3. rész zárásaként a holland elmélet és gyakorlat (16–17. sz.) kerül bemutatásra. Római jogi szempontból meg kell említeni Hugo Grotius *De iure belli ac pacis libri III* c. művét, amelyben gyakoriak a római jogra való utalások. Ezeket Grotius az általa „természetjogi”-nak nevezett normák alátámasztására idézi. Érdekességként pedig arra is fény derül, hogy van kapcsolat a *Digesta* és a kályhacsempék között.^[16]

IV. A RÓMAI JOG ÉS A KODIFIKÁCIÓK

Az utolsó fejezetben a szerző vizsgálja a római jog és a nemzeti jogok viszonyát (17–18. sz.), szól a természetjog fénykoráról (ugyanis a római jog továbbfejlesztésének a mozgatórugója a 17. század végén, 18. század elején a természetjog volt). A fejezet további részei pedig a 18–19. sz. kodifikációs mozgalmairól szól, ennek keretében megismerhetjük (csak, hogy a fontosabbakat említsem) az ALR, az ABGB, a Code Civil és a BGB születésének körülményeit.^[17] Utóbbi hatálybalépésével egyébként a modernizált római jog elvesztette a hatályát az utolsó európai országban is.

A fejezet és egyben a könyv zárása „A római jog a 20. században” címet viseli. Az Európai Közösség (Európai Unió) kialakulásával megnövekedett az érdeklődés a iustinianusi jog iránt, hiszen ez a jog ókorban egész Európa egységes jogaként funkcionált. Az EK intézményei ebből a szempontból egy új *ius commune*-ként funkcionálhatnak.^[18] Egy fontos különbséget azonban – amelyet sokan

[15] Azaz a jogászokra úgy tekintettek, mint a rossz keresztények rétegére. (Stein, 2005, 122.)

[16] Frízföldön a képes ábrázolásokkal díszített kályhacsempéknek nagy hagyománya volt, és Sybrant Feytema egy egész sorozatot készített 1680 körül a *Digesta* egyes címeit illusztráló csempékből. (Stein, 2005, 135.)

[17] A újkori európai magánjog kodifikációjával – a megjelölt törvénykönyveken túl is – részletesen foglalkozik: Hamza, 2005, 91–260.) (III. Az európai magánjog fejlődése és kodifikálása az újkorban)

[18] A jogegységesítési kísérletekről lásd még Hamza, 2005, 14–22.), illetve részletesen foglalkozik a jogegységesítő kezdeményezésekkel Giannantonio Benacchio (2003) művében – VI. fejezet – Az európai *ius commune* újjászűletése (128–146. o.).

Benacchio a következő munkákat (törvénykönyv, restatement, elvek gyűjteménye) emeli ki többek között: a paviai csoport európai szerződési jogi törvénykönyve (melyhez az alapszöveget a Codice

szeretnek elfedni – kiemel Peter Stein: míg a középkori *ius communé*t önként, a színvonala miatt vették át, addig az új *ius commune* szabályait felülről telepítik a társadalmakra. És ez nem elhanyagolható különbség.

A szerző a következőképpen határozta meg könyvének a célját, a könyv „...azt kísérli meg, hogy képet adjon az ókori római jog természetéről, és nyomon kövesse azt a fejlődést, amelynek során a római jogi forrásszövegek egyfajta „jogi szupermarketként” szolgáltak, ahol a különböző korok jogászai, jogtudósai mindig megtalálták azt, amire a maguk korában szükségük volt.”^[19] Azt hiszem, hogy ez a viszonylag rövid terjedelem ellenére is maradéktalanul sikerült, sőt néha sikerült a kitűzött célt túl is szárnyalni. Képet kaphatunk a római jog kezdeteiről, virágkoráról és annak hanyatlásáról, megismerhetjük az újjászületését Itáliában, végigkövethetjük az útját Franciaországon, Hollandián és Németországon keresztül, eljutva az Európai Közösség intézményrendszeréig. A könyv remek példája annak, hogy hogyan lehet a római jogról és annak továbbéléséről mind a szakma, mind pedig az érdeklődő „laikusok” számára is szakszerűen és élvezetes stílusban írni.

A könyv magyar kiadása a német és az angol szövegek alapján készült Földi Éva tollából. Véleményem szerint igen magas színvonalú, gördülékeny, szakmai szempontból sem kifogásolható magyar fordítást vehet a kezébe az érdeklődő olvasó.

IRODALOM

- Benacchio, Giannantonio (2003): *Az Európai Közösség Magánjoga*. Osiris Kiadó, Budapest.
 - Földi András-Hamza Gábor (2001): *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 - Hamza Gábor (2002): *Az Európai magánjog fejlődése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 - Stein, Peter (2005): *A római jog Európa történetében*. Osiris Kiadó, Budapest.
-
- Civile IV. – kötelmi jogról szóló – könyve adja), McGregor-féle tervezet (Contract Code), Az európai szerződési jog alapelvei (Ole Lando, koppenhágai egyetem professzorának a vezetésével), Common Core of European Private Law Project (amely kutatás kiterjed a dologi jogra is a szerződési és a deliktualis jog mellett, valamint a célja is különbözik a korábban jelzett kezdeményezésektől, hiszen a résztvevők azt tűzték ki maguk elé, hogy az európai magánjog „térképét” elkészítik és azon az összehasonlítás eredményeit megpróbálják ábrázolni).

[19] Stein, 2005, 8-9.

Kondor Béla: 12 kis rézkarc album, 1970. (részlet)